

Jedan je od slavnih širokobrijeških profesora

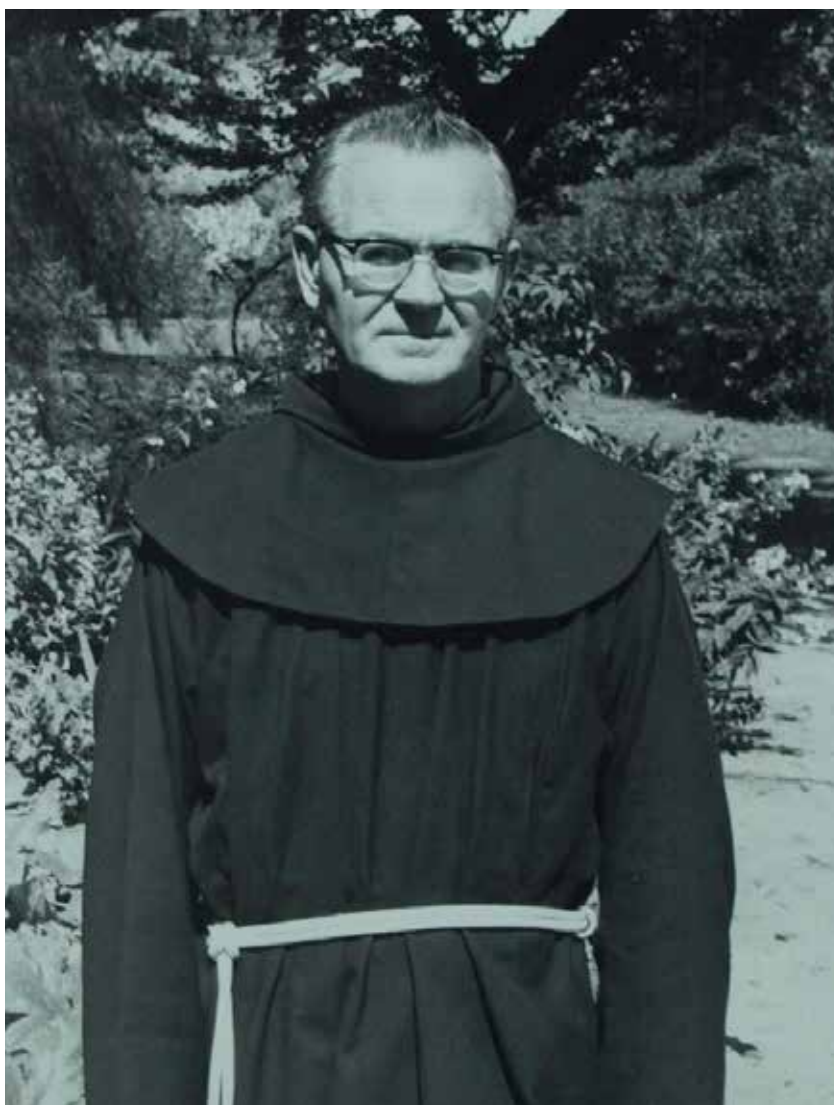
FRA VILIM PRIMORAC (1907. – 2000.)

Nakon bijega pred jugokomunistima 1945. skrasio se u SAD-u

► Piše: fra Ante Marić

Fra Vilim se rodio 8. siječnja 1907. u Čitluku. Njegov otac Mijo (Miško) i majka Iva, r. Sušac, rodili su četrnaestoro djece, sedam sestara i sedam braće. Na fra Vilimovu ukopu provincijal fra Tomislav Pervan rekao je o njegovoj obitelji sljedeće: »Rođen i odrastao u veoma brojnoj obitelji – sedam braće i sedam sestara; pravi biblijski broj! Baštinió je od roditelja i Boga, prema vlastitim riječima, vjeru i ljubav prema Bogu, Crkvi i svome narodu. Ujak mu je bio veliki fra Didak Buntić. Za one gladi i neimaštine u Hercegovini u vremenu I. svjetskog rata fra Didak ga je odveo u Slavoniju, u blizinu Vinkovaca, i dobro se sjećao gdje je i kako je kao dječak napasao svinje u Slavoniji, da bi preživio. Potom se vratio u Hercegovinu i njegov ga je ujak, tada već provincijal, primio u sjemenište na Širokom Brijegu.«¹

Na krštenju je dobio ime Petar – Pero. Pučku je školu završio u Čitluku 1915. – 1920. Mali je Petar imao želju postati fratrom te je sudjelovao na prijamnom ispitu koji je održan na Širokom Brijegu početkom srpnja 1920. O tome je ostalo traga u Arhivu Hercegovačke franjevačke provincije.²

¹ *Mir i Dobro*, 2/99, str. 46.

² *SP SV 53.*, f. 185., Redodržavno starešinstvo hercegovačkih franjevaca Mostar, br. 362-372./1920., Mostar, 17. VIII. 1920., D. Buntić, provincijal.

Život na Širokom Brijegu

»Ove se godine prijavio vanredno velik broj vrsne i u svakom pogledu odlične djece za red. Nu pošto su i onako veoma teške prehrambene prilike, a ove godine uslijed nastale izvanredne skupoće živeža napose, nijesmo ih u stanju ni polovicu primiti. Ipak smo odlučili sve one, koji imaju odlične svjedodžbe i koji su se na ispitu dobro ponijeli, primiti i nikoga ne odbiti pod taj uvjet, ako su njihovi roditelji pripravnici nešto i za uzdržavanje, pa bilo to u naravi, bilo u novcu doprinijeti, bar dok traje ova skupoća i neprilike prehrane.

Pod taj uvjet primamo ovdje navedene gjake. Koji su iz vašega mjesta, vi ćete znati to odmah njihovim roditeljima saopćiti. Gjaci moraju biti na Širokom Brijegu od 1. – 3. septembra.

Primljeni su:

1. Silvije Adamček iz Konjica,
2. Pere Primorac iz Čitluka,
3. Bože Šimović iz Amzića – Čerin,
4. Mate Markotić iz Graba? (Grabovnika?) Vitina ili Veljaci,
5. Andrija Šaravanja iz Dobrog Sela,
6. Stanko Hrستیć iz Graba – Veljaci,
7. Mate Čuvalo iz Proboja – Vitina,
8. Jure Šain iz Gradnića,
9. Franjo Vasilj iz Međugorja,
10. Grgo Vasilj iz Međugorja,
11. Nikola Pehar iz Čitluka,
12. Stanko Škegro iz Rasna,
13. Nikola Naletilić iz Širokog Brijega,
14. Andrija Mandić iz Širokog Brijega.«³

Pero je školske 1921./22. god. II. razred. To se razaznaje iz dopisa ravnatelja gimnazije Upravi provincije u kojem je naveden popis svih učenika

te školske god. u Gimnaziji. U II. su razredu sjemeništarci kako slijedi:

»II. razred:

Internisti:

1. Adamčik Silvio iz Konjica
2. Čuvalo Mate iz Vitine
3. Dragičević Drago iz Međugorja
4. Hrستیć Stanko iz Veljaka
5. Mandić Andrija iz Širokog Brijega
6. Marić Drago iz Dubrava
7. Markotić Mate iz Veljaka
8. Naletilić Nikola iz Širokog Brijega
9. Ostojić Franjo iz Međugorja
10. Pehar Nikola iz Gradnića
11. Primorac Petar iz Čitluka
12. Rupčić Mijo iz Humca
13. Šajin Jure iz Gradnića
14. Šaravanja Andrija iz Dobrog Sela
15. Šimović Bože iz Čerina
16. Škegro Stanko iz Bova
17. Vasilj Frano iz Međugorja«⁴

Petar je nastavio školovanje na Širokom Brijegu. Školske god. 1922./23. treći je, a školske god. 1923./24. četvrti razred. Godine 1924. polagao je malu maturu. Školske god. 1924./25. završava V. razred i poslije njega ide na Humac gdje mu je oblačenje bilo na Petrovdan 29. lipnja 1925. U novicijat se ide, inače, nakon šestog razreda, no jer je u šestom razredu te godine bilo tek troje đaka, Provincijalat je odlučio da neke đake iz petog razreda pošalju u novicijat.

»Već 26. lipnja 1925. od Provincijalata na Široki Brijeg stiže obavijest (ur. br. 421.): "Stavlja Vam se do znanja, da se ne može usvojiti ključak profesorskog zbora u pogledu primanja đaka, koji su svršili V. raz. gimnazije; te ćemo naše pitomce V. razreda: Šimovića, Rupčića i Pri-

morca ove godine primiti u novicijat, a kao privatiste upisati ćete ih u VI. razred gimnazije."«⁵ Tako je Petar Primorac godinu dana ranije obukao franjevački habit, a za vrijeme novicijata završio je i VI. razred gimnazije.

»Dana 29. 6. 1925. fra Lujo Bubliko, provincijal obukao je slijedeće kandidate: (...) 3. Pero Primorac, sin Mije i Ive r. Sušac, rođen u Čitluku 8. 1. 1907. – fra Vilim.«⁶ Meštar im je u novicijatu na Humcu bio fra Eugen Tomić.

Nakon novicijata fra Vilim dolazi školske god. 1926./27. ponovno na Široki Brijeg završiti gimnaziju i maturirati. Školske god. 1927./28. fra Vilim je VIII. razred. Razrednik mu je fra Oton Knezović. Te je godine imao slijedeće predmete i ocjene: Vladanje 5, Vjeronauk 5, Hrvatski 4, Latinski 4, Grčki 3, Francuski 4, Zemljopis 3, Povijest 4, Matematiku 3, Fiziku 3, Filozofijsku propedeutiku 3, nije imao izostanaka s nastave i nije imao neopravdanih sati.⁷

Maturirao je 1928. Pismeni je ispit polagao 9. – 12. lipnja, a usmeni dio 14. lipnja 1928. Ispit je položio s vrlo dobrim uspjehom.⁸ Nakon završetka gimnazije fra Vilim je krenuo put Mostara u Franjevački samostan sv. Petra i Pavla na studij bogoslovijske. »Primorac, fra Vilim upisan u Katalog Franjevačke teologije u Mostaru školske 1928/29. godine kada je uspješno završio prvu, a šk. 1929/30. g. drugu godinu studija. Naknadno je u ljetnom semestru šk. 1931/32. g. upisano: Primorac fra Vilim Sem V.-VIII. završio na Teol. Fakultetu Lille (Francuska). Ovaj Rektorat mu je semestre priznao i nostrificirao te ga pripustio diplomatskom ispitu. Diplomirao i jurisdikcijski ispit položio

³ fra Ante Marić, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, II., Franjevačka knjižnica, Mostar, 2011., str. 49.

⁴ *Isto*, str. 60.

⁵ *Isto*, str. 158.

⁶ Robert Jolić, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Franjevačka knjižnica, Mostar, 2009., str. 149.; taj su se dan još obukli u habit sv. Franje Ante Barbarić – fra Maksimilijan, Nikola Jelić – fra Marinko, Mijo Rupčić – fra Leonardo, Božo Šimović – fra Dobroslov.

⁷ Usp., fra Ante Marić, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, II., str. 278.

⁸ *Isto*, str. 312. – 322.

5. X. 1932. s uspjehom dovoljan.«⁹

Prve je jednostavne zavjete položio na Humcu 29. lipnja 1926. nakon svršetka novicijata, a svečane u Mostaru 2. srpnja 1929. Za svećenika je zaređen u Lilleu 13. srpnja 1931. Starojugoslavensku je vojsku služio od lipnja 1933. do siječnja 1934. Godinu je dana bio duhovni pomoćnik u Mostaru, a onda je određen na Široki Brijeg za profesora i odgojitelja na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji. No, ubrzo je fra Vilim pošao u Zagreb završiti studij tjelovježbe – gimnastike jer Gimnazija nije imala takvog profesora.

Školske god. 1932./33. fra Vilim je na Širokom Brijegu voditelj Literarne organizacije vanjskih đaka koja broji 80 članova.¹⁰ »Provincijalat se 5. listopada pismeno obraća (sl. br. 1.091./32.) o. fra Vilimu Primorcu imenujući ga tajnikom gimnazije. Uz to što će i dalje obnašati svoje prijašnje nastavničke dužnosti u gimnaziji i konviktu vanjskih đaka, svakodnevno treba biti dva sata na službi u gimnazijskoj upravi.«¹¹

Uoči nove školske god. Provincijalat u svom dopisu broj 733./33. od 21. kolovoza 1933. izvješćuje upravu gimnazije da je zbog odsluženja vojnog roka fra Vilima Primorca i fra Leonarda Rupčića nužno učiniti promjene: »1. O. fra Rajko Radišić imenuje se redovitim prefektom Konvikta vanjskih đaka. 2. Službu II. prefekta u Internatu vršit će i dalje p. o. fra Didak Burić. 3. P. o. fra Augustin Zubac ima za ovu godinu potpuno prijeći pastvi širokobriježke župe. 4. P. o. fra Bruno Adamčik nastupit će svoju službu početkom školske godine i neka mu se kod sa-

stavljanja rasporeda odrede redoviti časovi.«¹²

Tijekom 1934. fra Vilim je pošao u Zagreb radi tečaja iz gimnastike i pripravljanja za polaganje profesorskog ispita iz te vještine – predmeta. Tako 1. listopada 1934. dobiva dekret od provincijala da pođe u Zagreb i završi tečaj iz gimnastike i položi ispit.¹³ Arhiv Provincije čuva i druge dokumente koji govore o fra Vilimovom studiju u Zagrebu i stanovanju u franjevačkom samostanu na Kaptolu.¹⁴

To je onda za sobom povukle i određene promjene u profesorskom zboru. »U odnosu na prošlu godinu novi su profesori: o. fra Mile Leko, koji je ujedno i tajnik gimnazije, fra Miroslav Čosić, koji je u Münchenu pa u Zagrebu studirao slikarstvo na Akademiji likovnih umjetnosti, te fra Marko Dragičević koji se vratio iz Fribourga završivši studij klasičnih jezika i povijesti i učinivši doktorat znanosti iz istih predmeta. Fra Vilim Primorac preuzeo je tjelesni odgoj, predmet za koji je ministarstvo najviše prigovaralo. Ove je godine zajedno s fratrima kao predavač i školski liječnik dr. Jure Grubišić. Naime, fra Vojislav još nema dopuštenja predavati pa je fra Mati, koji je u međuvremenu postao provincijalom, bilo nemoguće uz svojih 19 sati prirodopisa i kemije preuzeti još i higijenu.«¹⁵

P o č e t k o m školske god. 1935./36. u shemi

profesorskog zbora pod brojem 18. ime je fra Vilima Primorca. Suplent je a) teologije i b) gimnastike, prva mu je godina na Gimnaziji, predaje gimnastiku I. a, I. b, II., III., IV., V., po dva sata, VI. jedan sat i vjeronauk III. razredu 2 sata – ukupno 15 sati tjedno. Razrednik je III. razredu, prefekt je u konviktu i čuvar Gimnastičke zbirke.¹⁶

Školske je god. 1936./37. suplent za teologiju i gimnastiku. Drugu je godinu na Gimnaziji. Gimnastiku predaje od I. do VI. razreda 13 sati, vjeronauk IV. razredu 2 sata. Ukupno tjedno ima 15 sati. Razrednik je IV. razredu, prefekt u Konviktu i čuvar Gimnastičke zbirke.¹⁷

Fra Vilim Primorac, koji osim što je razrednik IV. razredu, prefekt u konviktu te predaje vjeronauk i gimnastiku obraća se provincijalu jer je našao da ga žele postaviti za meštra klerika u gimnaziji. Smatrajući da to nikako ne bi mogao biti, navodi razloge, a ako ga se ne može riješiti prefektore u konviktu i ostaviti samo suplentom s 20 sati tjedno, onda radije da ostane kako jest, nego da bude prefektom. Kao dobro rješenje i mogućeg prefekta predlaže fra Bonu Jelavića, ravnatelja konvikta:

»Na Širokom Brijegu nema od fra Bone zgodnijeg, koji bi mogao u konviktu držati bolje rad, disciplinu i vanjski ugled njegov. O ekonomiji ne velim, jer bi se možda moglo naći više jednako sposobnih

Nedugo nakon ređenja određen je za profesora i odgojitelja na Širokom Brijegu. Obavlja i još neke druge dužnosti. Položivši ispit iz gimnastike, postaje profesor toga predmeta.

⁹ Pavao Knezović, *Studij bogoslovije u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1860. do 1945.*, Franjevačka knjižnica, Mostar, 2012., str. 848.

¹⁰ fra Ante Marić, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, II., str. 587.

¹¹ *Isto*, str. 560.

¹² *Isto*, str. 608.

¹³ *SP SV 106.*, f. 27.

¹⁴ *SP SV 106.*, f. 312.; *SP SV 107.*, f. 162. i 365. – 366.

¹⁵ fra Ante Marić, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, III., Franjevačka knjižnica, Mostar, 2011., str. 11.

¹⁶ *Isto*, str. 21.

¹⁷ *Isto*, str. 52. – 67.

frataru. Ovo sam ja sam iskusio, a doznao sam također, da ovo isto mišljenje imade i većina đaka, koji ga uza svu njegovu strogost ipak najviše od svih u konviktu vole.«¹⁸

U školskom ljetopisu za školsku god. 1936./37. stoji:

»16 V od 5 do 7 i po sati po podne održan je javni gimnastički nastup s koncertom prema naređenju Min. prosvjete Sn br. 6722 od 3 III 1937. Gimnastičkim je dijelom ravnao O. fra Vilim Primorac, učitelj gimnastike, a koncertnim O. fra Branko Marić, učitelj pjevanja. Program je izveden tačno i na opće zadovoljstvo svih prisutnih roditelja i prijatelja gimnazije.«¹⁹

U školskoj god. 1937./38. pod rednim brojem 16. popisa profesorskog zbora nalazi se fra Vilim Primorac, suplent teologije i gimnastike. Već je treću godinu na Gimnaziji. Gimnastiku predaje od I. do VI. razreda 13 sati, vjeronauka V. razredu 2 sata. Tjedno ukupno ima 15 sati. Razrednik je V. razredu, prefekt je đaka u Konviktu.²⁰ Gimnazija mnogo pozornosti pridaje različitim školskim pomagalima i zbirkama. U ovoj je školskoj god. fra Vilim i dalje čuvar Gimnastičarske zbirke u koju je u odnosu na lanjsku godinu uloženo 945 dinara.²¹

Ljetopis za školsku god. 1937./38. navodi sljedeće: »26 V, od 5 – 7 s. po podne, održan je javni gimnastički nastup s koncertom. Gimnastičkim je dijelom ravno O. fra Vilim Primorac, učitelj gimnastike, a koncertom Dr fra Branko Marić, učitelj pjevanja. Priredbu su posjetili

mng. p. Provincijal herceg. franjevača s više prijatelja Zavoda iz Mostara i mjesta, te roditelji učenika iz okolice. Program je izveden tačno i na puno zadovoljstvo prisutnih.«²²

Školske god. 1938./39. fra Vilim je suplent teologije i gimnastike, tjedno ima 17 sati. Ot toga I. do VI. razreda gimnastike 15 sati i VI. razredu 2 sata vjeronauka. Razrednik je V. razredu. Od ove je školske god. preuzeo jako odgovornu dužnost prefekta – meštra klerika VII. i VIII. razreda gimnazije.²³

Kao odgojitelj klerika fra Vilim sudjeluje na konferencijama za odgojitelje. »Provincija već duže vrijeme nastoji što bolje ustrojiti i osmisлити život u svojim odgojnim ustanovama te u tu svrhu organizira konferencije odgojitelja. U povod toga provincijal šalje pismo odgojiteljima u kojem ih potiče na sudjelovanje na toj konferenciji predlažući im teme koje bi trebalo obraditi:

Dana 22 veljače u 8 sati u Mostaru održaćemo konferenciju prefekta u Provinciji. Šaljem teme, o kojima će biti govora. Teme neka se obrade. Čitanje neka obuhvaća najviše 15 minuta, iza toga skupna diskusija.

De receptione et dimissione alumnorum in nostro collegio. Temu će imati O. Dr. D. Šimović

Quomodo in gymnasiis alumni proideali franciscano animandi sint.

Drži O. V. Primorac.

De collaboratione inter professores et magistros. Drži O. Dr. J. Mihaljević.

Quomodo spiritus orationis in Provincia animandus et augendus sit. Drži O. M. Leko.«²⁴

A u ljetopisu 1938./39. školske god. stoji: »28 V od 4 – 7 s. po podne, održan je javni gimnastički nastup s koncertom. Gimnastičkim je dijelom ravnao O. fra Vilim Primorac, učitelj gimnastike, a koncertnim Dr. fra Branko Marić, učitelj pjevanja. Priredbu su posjetili roditelji učenika i prijatelji Zavoda iz bliže i daljnje okolice. Program je izveden tačno i na puno zadovoljstvo prisutnih.«²⁵

Zbog polaganja profesorskog ispita neki su profesori bili izočni tijekom školske god.: fra Mirko Ćosić od 10. rujna do 27. listopada 1939.; dr. fra Marko Dragičević od 5. veljače do 14. veljače 1940.; fra Vilim Primorac od 24. travnja do 12. svibnja 1940. zbog polaganja ispita za učitelja tjelesnog odgoja.²⁶

Pismohrana Provincije čuva dekret o fra Vilimovu imenovanju za prvog prefekta klerika na Širokom

Brijegu 4. srpnja 1938.²⁷ Na 25. kolovoza 1939. fra Vilim dobiva drugi dekret da je razriješen službe prvog magistra, a imenovan drugim meštrom klerika.²⁸ Nešto poslije fra Vilim

S đacima je, između ostaloga, održao mnoge zapažene priredbe. Povlači se s vojskom i pukom pred nadolazećim jugokomunistima te preko Slovenije, Austrije i Italije bježi u slobodu.

¹⁸ Isto, str. 73.

¹⁹ Isto, str. 96.

²⁰ Isto, str. 116.

²¹ Isto, str. 127.

²² Isto, str. 148.

²³ Isto, str. 158.

²⁴ Isto, str. 165.; SP SV 126., f. 92, Mostar, 14. siječnja 1939.

²⁵ Isto, str. 204.

²⁶ Isto, str. 208.

²⁷ SP SV 124., f. 258.

²⁸ SP SV 127., f. 372.

Primorac traži od uprave Provincije dopuštenje da pođe mjesec dana u Zagreb kako bi se pripravio za profesorski ispit što mu je i dopušteno.²⁹

U školskoj god. 1939./40. fra Vilim je učitelj vještina gimnastike i teologije te petu godinu na Gimnaziji. Gimnastiku predaje I. ab 4 sata, II. ab 4 sata, od III. do VI. razreda po 2 sata i vjeronauk VII. razredu 2 sata. Ukupno tjedno 18 sati. Razrednik je III. razredu. Državno odobrenje za rad u školi ima pod službenim oznakama: SN br. 29.957/35 od 26. VIII. 1935.³⁰

Ljetopis školske god. 1939./40. donosi kratku ali važnu vijest: »8 V Primorac fra Vilim položio je ispit za učitelja vještina.«³¹

Školske god. 1940./41. fra Vilim Primorac šestu je godinu učitelj vještina. Vjeronauk predaje III. ab razredu 4 sata, VI. razredu 2 sata. Gimnastiku predaje I. ab razredu 4 sata, II. ab razredu 4 sata, III. ab razredu 2 sata i IV. razredu 1 sat. Ukupno tjedno predaje 20 sati. Razrednik je III. b razredu. Uz ostalo je u shemi već naveden službeni broj državnog odobrenja da može predavati na Gimnaziji.³² »Državni stručni ispit za učitelja vještina iz gimnastike položio je o. fra Vilim Primorac 27. IV. – 7. V. 1940. u Zagrebu.«³³

U školskoj god. 1941./42. fra Vilim je ponovno učitelj vještina. Predaje vjeronauk V. razredu 2 sata, VII. razredu 2 sata, gimnastiku I. razredu 2 sata, II. ab razredu 4 sata, III. ab razredu 2 sata, IV. ab razredu 2 sata. Ukupno tjedno 14 sati. Razrednik je III. b razredu i nadstojnik sjemeništaraca VII. i VIII. razreda. Na gimnaziji je 7 godina. Država mu je službeno dopustila predavanje.³⁴

Sljedeće školske god. 1942./43. fra Vilim predaje gimnastiku I. razredu 2 sata, II. razredu 2 sata, III. ab razredu 2 sata, IV. ab razredu 2 sata i vjeronauk VIII. razredu 2 sata. Ukupno je to tjedno 10 sati. Razrednik je I. razredu i nadstojnik sjemeništaraca VII. i VIII. razreda. Na gimnaziji je osam godina.³⁵

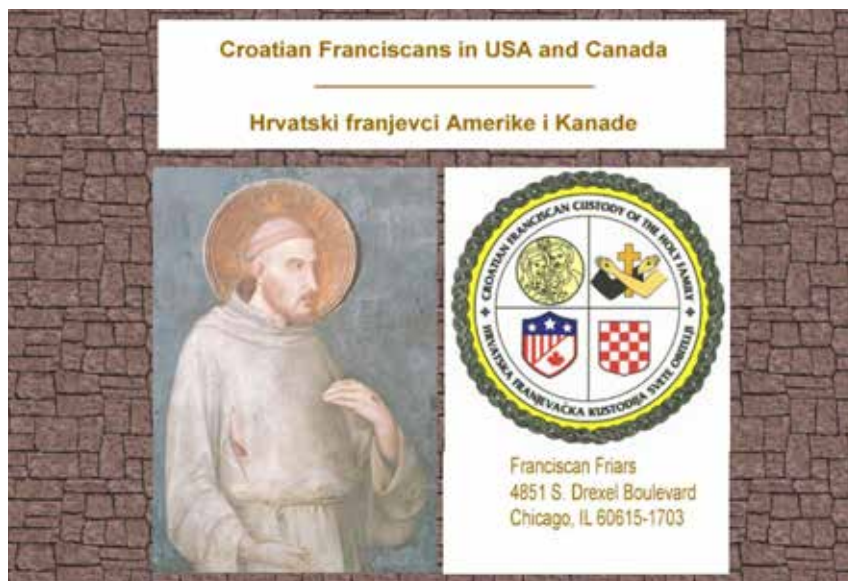
I dolazi ta 1943./44. školska god. na Širokom Brijegu. Tu imamo zadnji popis profesora Franjevačke klasične gimnazije. Na tom je popisu fra Vilim primorac na 9. mjestu. On je učitelj vještina i na Gimnaziji je punih devet godina. Ove 1943./44. ima tjedno 20 sati vjeronauka i gimnastike. Razrednik je III. razredu i nadstojnik sjemeništaraca VII. i VIII. razreda.

»Ova školska godina na širokobriješkoj gimnaziji nikada nije završila – ostala je otvorenom ranom na tijelu Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja BDM. Svjestan strašnog ratnog meteža, o. provincijal fra Leo Petrović trebao je donijeti odluku treba li objaviti rok za odr-

žavanje prijamnog ispita za upis u novu školsku godinu ili ne. Stoga je 30. VII. 1944. održana sjednica profesorskog zbora kojoj je nazočio i o. provincijal. Zajednički je odlučeno da se ne poklekne i da se otpočne s nastavom: Sjednicu otvara ravnatelj o. dr. R. Vukšić s molitvom. Prisutni su: M. p. provincijal o. dr. L. Petrović, ravnatelj o. dr. R. Vukšić, o. T. Kožul, o. M. Čosić, o. D. Burić, o. B. Pandžić, o. D. Čorić, o. V. Mikulić, o. dr. F. Paponja, o. V. Primorac, o. B. Adamčik, o. dr. O. Knezović, o. R. Zlopaša, m. p. o. dr. K. Pandžić, o. dr. D. Šimović, o. N. Pehar i o. L. Rupčić. Odsutni su: o. dr. M. Dragičević /govori sv. misu na Uzarićima/, o. dr. A. Nuić /otišao u Crnač/ i o. R. Radišić /otišao u Grljeviće/ ...

Dnevni red: 1/ novicijal, 2/ početak škole, 3/ primanje u sjemenište, 4/ ispražnjenje prostorija za školu sa strane njemačke vojske, 5/ pokrov gimnazijske zgrade, 6/ školarina šk. god 1944/45. i 7/ prehrana sjemeništaraca.«³⁶

Fra Vilim se Primorac spominje

²⁹ SP SV 129., f. 336. – 337.

³⁰ fra Ante Marić, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, III., str. 222.

³¹ *Isto*, str. 249

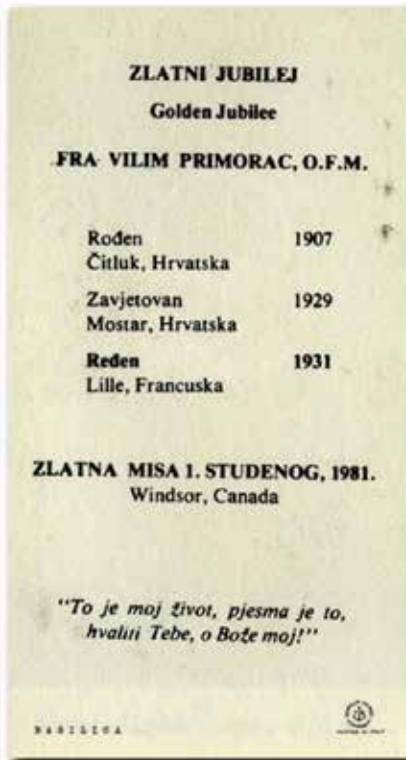
³² *Isto*, str. 269.

³³ *Isto*, str. 276.

³⁴ *Isto*, str. 289.

³⁵ *Isto*, str. 330.

³⁶ *Isto*, str. 407. – 408.

na toj sjednici i to je bila jedna od njegovih zadnjih aktivnosti na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Širokom Brijegu. Nije, hvala Bogu, skončao pod jugokomunističkim metkom i nije spaljen na Širokom Brijegu.

Život nakon Širokog Brijega

Fra Vilim se s mnogima povlačio ispred jugokomunističkih zvjerstava. Dana 7. svibnja 1945. izbjegao je iz Zagreba pred jugokomunistima u Austriju, potom Italiju. Kratko je vrijeme živio u Toskani. U SAD je došao 14. srpnja 1946. Do 1953. župni je pomoćnik u župi Presvetog srca Isusova u Chicagu. Od 1953. do 1968. župni je pomoćnik u župi sv. Marije u Steeltonu. Tu vodi hrvatsku tamburašku skupinu »Marijan«. Od 1968. do 1976. župnik je Hrvatske župe sv. Nikole Tavelića u Montrealu. Od 1976. do 1979. župni je pomoćnik u župi sv. Jeroni-

ma u Detroitu. Od 1979. do 1984. župni je pomoćnik u župi sv. Franje u Windsoru. Od 1984. župni je pomoćnik u župi sv. Nikole Tavelića u Montrealu, a potom župni pomoćnik u Hrvatskom franjevačkom središtu Kraljice Mira u Norvalu do svoga povratka u domovinu.³⁷

Fra Vilim je predano radio na njivi Gospodnjoj i posve se darovao svom hrvatskom puku. »U Hercegovinu će se vratiti nakon točno 50 godina (1996.).«³⁸ U vrijeme svoga dugogodišnjeg djelovanja u Kustodiji, po Americi i Kanadi osnovao je mnoga hrvatska kulturno umjetnička društva, tamburaške orkestre i folklorne skupine, s njima radio i nastupao. U svojoj propovijedi na fra Vilimovu ukopu provincijal fra Tomislav veli: »... U svakome mjestu u kojem je djelovao promicao je uz religijske vrijednosti, i hrvatske povijesne i narodnosne. Ostavljao je u srcima naših iseljenih i od domovine otuđenih Hrvata djeličak daleke, za

mnoge i zauvijek izgubljene Hrvatske, svima je usadio ljubav prema Hrvatskoj, što je, kako smo i vidjeli u ovim sudbonosnim danima za ratom poharanu Hrvatsku, bilo od neprocjenjive vrijednosti. On je stalno upozoravao na naše vlastite hrvatske korijene, gajio domoljublje i rodoljublje, u sebi nikad nije mogao zatomiti domotužje, tako da je u silnoj želji da vidi rodni kraj bio među prvima koji su preletjeli Atlantik i zavirili, dvadesetak godina nakon završetka rata, u Domovinu i Provinciju. Svima nama koji smo ga onoga ljeta 1964. doživjeli na Humcu ostat će u neizbrisivoj uspomeni njegova ganutost i njegove otvorene suze zbog množine mladog naraštaja... Doživio je kako se iz pepela spaljenih mučeničkih kostiju dičnog Brijega ponovno poput feniksa rađa Provincija. (...) a za nas bijaše neshvatljivo u to vrijeme da jedan naš fratar u dalekoj Americi tiska gramofonske ploče s hrvatskim pučkim, božićnim popijevkama. To je fra Vilim činio. Sa svojom skupinom plesnom, glazbenom i pjevačkim zborom *Marijan* on je izdao više gramofonskih ploča.«³⁹

Kad je već oćutio duboku starost i miris djetinjstva svoje Hercegovine, napisao je 3. prosinca 1995. molbu za povratak u Provinciju.⁴⁰ Provincijal fra Tomislav Pervan mu odgovara i odobrava njegovu molbu 22. prosinca 1995. Fra Vilim je živio u rezidenciji u Čitluku. Tek pet zadnjih dana života, nemoćan i bolestan, proveo je u samostanu na Humcu. Bolesničko pomazanje podijelio mu je fra Iko Skoko gvardijan na Humcu. Umro je 31. siječnja 2000. na Humcu. Ukopan je na groblju Podadvor u Čitluku 1. veljače 2000. Fra Vilim je umro u 94. godini života, 75. godini redovništva i 70 godini svećeništva. ✎

³⁷ Iz Osobnog kartona fra Vilima Primorca.

³⁸ Robert Jolić, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, Franjevačka knjižnica, Mostar, 2011., str. 320.

³⁹ *Mir i Dobro*, 2/99, str. 47.

⁴⁰ *SP SV 153.*, f. 88. – 89.